

Istoria comunei Sasca Montană

(Realizată după Monografia localității Sasca Montană de Victor Tăutu)

Perioada 1717 –1848, dominație austriacă și maghiară

Primele activități de exploatare a minereurilor din zona Banatului datează din perioada romană, când s-au găsit galerii săpate cu dalta și ciocanul la Moldova Nouă, Sasca Montană, Ocna de Fier, Surducu Mare, zonă numită de istoricul Tacitus (120 e.n.) „Centum puteae” (O sută de mine) La Sasca, mine vechi romane nu s-au păstrat până în perioada modernă, deoarece, după 1717 s-au făcut intense cercetări prin galerii și puțuri, săpate pe vechile mine și filoane de minereu. Exploatarea minereurilor continuă și după anul 1000, când Banatul intră în componența regatului maghiar. Turcii, după 1552, cuceresc Banatul și redeschid vechile mine aducând mână de lucru din Oltenia învecinată și specialiști în minierit din Europa Centrală.

După victoria din 1716, a armatei imperiale austriece conduse de feldmareșalul prinț Eugen de Savoia, asupra turcilor, se încheie în 1718, Pacea de la Passarowitz, prin care Imperiul Otoman *recunoaște dreptul de stăpânire al Austriei asupra Banatului*, Olteniei de Sud și a cetăților situate la sud de Dunăre. La propunerea Consiliului Aulic de Război și aprobată de împăratul Carol al VI-lea, Banatul nu a fost retrocedat Ungariei, ci a fost anexat ca domeniu al coroanei Habsburgice. Prințul Eugen de Savoia îl numește *comandant militar și administrativ al Banatului pe generalul Claudius Florimund de Mercy* (1666-1734), bun organizator, funcție care a ocupat-o în perioada 1716 –1734. Printre primele măsuri luate de el în noua calitate, au fost: ridicarea topografică a Banatului, în perioada 1723-1725, cu întocmirea unei hărți și împărțirea administrativă a ținutului în 11 districte. El întreprinde o vastă acțiune de cercetare și valorificare a importantelor bogății minerale pe care le deținea provincia, acordând o atenție deosebită minieritului și metalurgiei.

În conscripția realizată de Cl. Fl. de Mercy în 1717, apare pentru prima dată menționată localitatea Sasca Montana, ca având 11 case locuite de valahi și aparținând districtului Biserica Albă, aceasta constituind și prima atestare documentară a localității.

Oltenii au întemeiat, împreună cu coloniștii germani, care au început să vină în anii următori, colonia minieră Saska Werke (germ. Mina Sasca), care avea să ia în curând proporțiile unei așezări miniere aflată în plină dezvoltare. În vederea realizării acțiunii de reconstrucție a Banatului, s-a început o vastă operațiune de colonizare a zonei montane, aducându-se specialiști în minierit și metalurgie din ținuturile austriece: Tirol, Steier, Carintia, din comitatul slovac Zips, din Bohemia și Saxonia. Din zonele muntoase ale județelor Mehedinți, Gorj și Vâlcea a fost adusă mână de lucru pentru cărbunărit (bocșerit), stânjenerit (tăiatul și stivuitul lemnului în pădure), căraușit și minierit. Noii veniți, valahi și germani, au început o muncă susținută și organizată de refacere a minelor și instalațiilor distruse de turci la retragerea lor din Banat, de ridicare a caselor de locuit. Sub guvernarea lui Mercy se amenajează drumuri noi și se refac cele deja existente, principalele artere fiind prevăzute cu stații de poștă. După cum reiese și din cele amintite de cronicar, drumul de la Sasca la Stăncilova - Șopotul Nou a fost realizat pe timpul guvernării lui Mercy.

Coloniștii sosiți în Banat au fost repartizați la minele nou deschise din Oravița, Ciclova și Sasca. Un nou grup, mai numeros, numărând 456 de persoane, venite tot din Tirol, sosește la 22 iunie 1722, fiind repartizate la Ciclova, Sasca și Oravița. Urmează, în continuare, noi grupuri, mai mari sau mai mici, de germani, olteni și de alte naționalități, care vin pe aceste meleaguri. *Toți acești coloniști, olteni, germani, italieni, veniți la Mina Sasca, au întemeiat localitatea și au făcut ca în deceniile următoare aceasta să cunoască o remarcabilă dezvoltare economică.*

Împăratul Carol al VI-lea extinde și asupra minierilor din zona montanică bănățeană, privilegiile Legii Maximiliene din 1573, reînnoite în 1727, prin care se acordau facilități minerilor stabiliți aici la clădirea de locuințe, biserici, școli.

Din punct de vedere administrativ, localitățile bănățene aveau în fruntea lor tot un primar sau chinez (denumire venită de la cea a vechiului conducător, voevod sau cneaz), mai multe sate formau o comună, conduse de un oberprimar, iar mai multe comune alcătuiau un district, care avea în frunte un fervalter (germ. Verwalter-administrator). Inițial, primarul nu era plătit pentru activitatea sa, beneficiind doar de unele facilități, dar în timp, constatându-se că rezultatele nu erau mulțumitoare, s-a luat decizia de a li se atribui un salariu. Astfel, la 1724 un primar primea 120 de florini (1 florin = 60 de creuzer/crăițari); la acea dată 1 kg. de carne de vită costa 3 cr, o bănicioară de grâu făcea 60 cr, iar o vacă cu vițel, 4 florini.

Activitatea economică în zonă continuă să se intensifice, dar când munca începuse să dea rezultate, se declanșează războiul turco-austriaco-rusesc din anii 1737-1739, în care Banatul devine teatru de război. Cu toate măsurile luate, turcii invadează zona, localitățile montane, Moldova Nouă, Oravița, Ciclova, Dognecea și Bocșa au fost devastate și jefuite, iar instalațiile industriale distruse. Nu același lucru s-a întâmplat la Sasca, unde datorită spiritului organizatoric și vitejiei de care au dat dovadă maistrul miner Bartholome Ludwig Hechengarten și minerii de aici, s-a reușit apărarea și salvarea de la distrugere a localității și a minelor. Pentru meritele sale, maistrul a fost ridicat, de către împăratul Franz Ștefan, soțul Mariei Theresia, la rangul de cavaler al Sfântului Imperiu Romano-German și decorat cu ordinul de Cavaler al Sf. Ștefan (Baron).

Pentru asigurarea securității minelor și a uzinelor metalurgice, autoritățile miniere emit în 1748 o ordonanță privind paza militară și un control polițienesc sever la granița cu turcii. După terminarea războiului, se refac minele și instalațiile metalurgice astfel că activitatea economică se intensifică din nou. Personalul tot mai numeros necesita o instruire adecvată, fapt pentru care, în 1741 se înființează la Sasca o școală montanică, unde angajații aveau prilejul să se califice în diverse meserii specifice activității miniere.

După decesul lui Carol al VI-lea, pe tron se urcă fiica sa, Maria Theresia (1740 – 1780), care întreprinde măsuri ample pentru impulsivarea economiei bănățene și în special a mineritului.

În vederea extragerii cuprului din minereuri, la Sasca se ridică în anii 1747 și 1749 două topitorii, Maximilian și Josef, cu câte patru cuptoare fiecare, iar la 1750, ca urmare a sporirii cantității de minereu extras la minele de pe platoul munților, azi sectorul Știnăpări, s-a construit topitoria Johann din Valea Radimnei. Cei veniți aici, din ce în ce mai numeroși, încep să se organizeze construindu-și case și drumuri, pentru ca în deceniile următoare să-și ridice biserici, școli, spital, în parte ajutați de administrația minelor.

Parohia romano-catolică se înființează în 1750, iar în 1751 se termină construcția bisericii catolice situată în partea de sus a localității.

Situația populației din Banat, sub administrație austriacă, devine mai prosperă, fapt ce atrage aici noi emigranți, mulți dintre ei fiind dintre cei plecați cu turcii, ori luați prizonieri în războiul din 1737 –1739. În perioada 1751-1753 aceștia vin în număr tot mai mare din Oltenia, aflată sub dominație turcească și sunt repartizați de autorități printre băștinași, beneficiind de scutire de impozit pe o durată de trei ani.

În anul 1754 la Sasca intră în funcțiune o nouă topitorie, denumită Carol (Caroli), după numele împ. Carol al VI-lea, tatăl Mariei Tereza, amplasată în apropierea Nerei. Amploarea luată de exploatarea minereurilor, atrage în localitate noi emigranți, cu meserii și ocupații specifice perioadei de începuturi. Alăturat, câteva nume de persoane și profesii care se practicau la Sasca în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea: învățător Johann Göttinger (1762), instructori școlari, Franz Steineck (1767) și Johann Pfendler (1779), paracliser Philip Fleischhacher (1764), infirmieră Elisabeth Haselberger (1767), poștaș Johann Weiss (1774), grefier Kaspar Hueber (1758), jurat Reter Köszler (1765), locotenent major N.N. Mayerberg (1770), morar Georg Friedrich (1755), fierar Franz Berger (1762), brutar Lorenz Pöckler (1762), etc.

În anul 1760 ființau în localitățile industriale din zona montanistică bănățeană, organizațiile de ajutor social „Bruderslade”, apărute în țările vestice încă de la 1727, care urmau să asigure angajaților și urmașilor acestora, ajutoare de boală, de invaliditate și pensii. Membrii asociației aveau datoria să plătească lunar o cotizație, iar concesionarul era obligat să participe la fondul casei de asigurare cu jumătate din sumă. La Sasca, agenți ai Bruderslade sunt amintiți, Ludwig Eysenhauer (1775) și Bernhard Edinger (1769).

Noii veniți, români și germani, fac ca prin munca lor, în deceniile următoare, localitatea să se extindă și să prospere. În apropierea minelor și a administrației s-au așezat germanii (la "Oraș"), iar de la mijlocul văii spre Nera și valea Seacă (Vârâț), și-au ridicat micile case, valahii. În felul acesta localitatea capătă, spre sfârșitul sec. al XVIII-lea, aproximativ înfățișarea pe care o are astăzi, devenind un veritabil oraș industrial. Numărul locuitorilor din acea perioadă nu este cunoscut, se știe doar că germanii erau, în anul 1766, în număr de 739 persoane, iar în 1777 de 733. Mulțimea valahilor face ca la 1770 aceștia să-și ridice biserică proprie, de rit ortodox, botezată cu numele sfinților Petru și Pavel, situată la intrare în localitate, pe malul râului Nera.

Ca urmare a unor acuzații de corupție și nerespectare a legilor de către administratorii imperiali, Maria Theresia trimite spre verificare la fața locului, pe fiul ei Josef al II-lea, co-regent, care face trei călătorii în Banat în anii, 1768, 1770 și 1773. La cea de-a treia călătorie vizitează și sudul Banatului. Pleacă la 10 mai 1773 din Arad, trece prin Timișoara, Jebel, Berzovia, Bocșa, Cuvin, Biserica Albă, Ciuchici, Sasca, străbate apoi Țara Almăjului până la Mehadia. La 17 mai, ajuns la Sasca, vizitează instalațiile miniere și metalurgice informându-se despre situația celor ce lucrau aici și despre starea pădurilor, distruse de tăierile excesive pentru producerea mangalului folosit în topitorii, notându-și cele văzute: „Am plecat dimineața la 6,30 din Biserica Albă și am mers călare de la Slatina prin Sasca, unde se afla minele de aramă. Am văzut acolo trei topitorii. Câștigul anual, scăzând cheltuielile, este de 108.000 până la 110.000 de florini”.

Date semnificative asupra realităților bănățene din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea ni le furnizează și eruditul venețian Francesco Grisellini (1717 -1784), care în urma unei călătorii întreprinse în Banat între anii 1774-1777, publică lucrarea „Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișan” apărută în 1779 la Milano. În peregrinările sale vizitează la sfârșitul anului 1776 „orașul minier Sasca Montană”, venind dinspre Moldova Noua. *Grisellini cercetează și minele de aici estimând vechimea lor, ca fiind romană.* Menționează o serie de mine, mai vechi și mai noi, făcând observații asupra minereului de aramă, a bogăției și varietății mineralelor întâlnite și a rentabilității minelor și topitoriilor

Circulația călătorilor se făcea la vremea aceea cu poștalionul, Sasca fiind situată pe ruta Biserica Albă – Mehadia, tronson care avea în total șapte stații. *Traseul poștalionului, care venea dinspre Biserica Albă și Slatina Nera, trecea prin Sasca Română urcând spre Logor, pe vechiul drum roman, apoi prin Șopot, până la următoarea stație de poștalion, care era la Dalboșeț.*

Ca urmare a decretului din 27 iulie 1764 și a ordinului din 22 iulie 1766, emise de Maria Theresia, care prevedeau ca în fiecare comună să se ridice școală și să se pună învățător, *la Sasca se înființează în anul 1778, prima școală organizată cu predare în limba germană.*

În urma presiunilor făcute de nobilii maghiari, Maria Theresia cedează în anul 1779 Banatul, anexat Ungariei, aceasta împărțindu-l în trei comitate: Caraș cu sediul la Lugoj, Timiș cu reședința la Timișoara și Torontal cu capitala la Becicherecul Mare. Clisura Dunării, ca zonă militară și localitățile montanistice (inclusiv Sasca), rămân în continuare sub administrație austriacă până în 1872.

În 1780 se introduce și în Banat, Urbariul Therzian, așa numitele cărți funciare, care reprezentau un inventar al moșiilor și impozitelor pe terenuri, ele funcționând în Ungaria încă din 1767. În același an, moare Maria Theresia, urmându-i la tron fiul ei Josef al II-lea. Populația Banatului număra 565.000 de locuitori la recensământul din 1784.

Avântul economic și prosperitatea localităților bănățene sunt întrerupte de năvălirea turcilor din anii 1788–1789, când, cu toată împotrivirea opusă de armată și localnici, otomanii distrug topitoriile și devastează minele de la Oravița, Ciclova și Sasca .

Teatrul operațiunilor militare a fost ținutul Carașului, dintre Moldova Noua, Mehadia și Oravița, însă minele și instalațiile de la Sasca au avut cel mai mult de suferit, fiind aproape în întregime distruse.

După alungarea turcilor, locuitorii plecați în bejenie, abia după un an au început să revină la casele lor, să-și refacă avutul și instalațiile miniere distruse. Topitoria Johann din valea Radimnei, devastată de turci, nu a mai fost refăcută; muncitorii, parte din ei, s-au mutat pe platoul muntelui Sf.Gheorghe, unde *au întemeiat la 1779 satul Kohldorf, (Carbunarii de azi), denumire luată de la ocupația practică de majoritatea locuitorilor, cărbunăritul.*

Un an mai târziu, în 1780, *i-a ființă, ca o colonie forestiera a Oficiului Minier Sasca, satul Maria Schnee (germană Maria Zăpadă), redenumit apoi de români, Știnăpari (de la „ștenapi” lemn folosit în mină), amplasat la nord și în imediata apropiere a satului Cărbunari. Primii locuitori de aici au fost germanii, care mai târziu s-au mutat la Sasca, în locul lor venind oltenii.* Satului i s-a pus numele de Maria Schnee, deoarece a fost întemeiat în preajma sărbătorii Sfintei Marii (8 sept.), când în acel an, vremea a fost deosebit de rece, începând chiar să ningă

Cu eforturi susținute minele și instalațiile din Sasca au fost refăcute în urma distrugerilor produse de turci, fără însă a mai atinge producția realizată mai înainte.

Numărul tot mai mare de copii români și reformele în acest domeniu realizate de împăratul Josef al II-lea, au făcut ca în anul 1791 să se deschidă o școală cu predare în limba română.

În anul 1817 împăratul Austriei, Francisc I-ul de Habsburg cu împărăteasa Carolina Augusta și o suită de 70 de persoane, fac o călătorie prin provinciile imperiului. Venind din Polonia, prin Transilvania și intrând în Banat pe la Caransebeș, trec prin Mehadia și Herculanee, apoi prin Bozovici, unde înnoptează, iar a doua zi, *pleacă mai departe spre Sasca, Oravița și Vârșeț. Sosită în Sasca, suita imperială întâmpinată cu onoruri de către oficialități, participă la slujba religioasă ținută în biserica catolică și vizitează instalațiile industriale (1817). Cu acest prilej împăratul este rugat de localnici să acorde localității dreptul de-a ține târguri săptămânale și anuale*, el promițând că le va îndeplini rugămintea, însă din cauza birocrăției aparatului administrativ austriac, actul a fost emis abia la 9 mai 1834, cu un an înainte de moartea împăratului și a ajuns la destinație în preajma anului 1856.

Prin acest document, purtând titlul „Privilegium Nundinale pro Montana Possessione Szaszka”, împăratul acordă „Posesiunii Montane Sasca”, dreptul de-a ține două târguri anuale (1834).

De menționat, că *dreptul de-a ține târguri era considerat în secolul al 19-lea un privilegiu*, iar dintre localitățile montanistice doar Bocșa Montană, Reșița, Dognecea, Oravița, Steierdorf, Sasca Montană și Moldova Nouă se bucurau de favoarea de-a ține târguri săptămânale. *Cât despre cele anuale*, acestea aveau loc numai la Bocșa Montană, Neuwerk, Reșița Montană, Dognecea, Oravița Română, Steierdorf și Sasca Montană.

Perechea imperială participă în 7 oct.1817, la inaugurarea teatrului din Oravița. Acest eveniment a constituit totodată și o aniversare jubiliară, împlinirea a o sută de ani de la victoria Austriei asupra Turciei. *Teatrul a fost construit cu bani strânși prin colectă publică.* Pe lista din data de 24.03.1816 figurează și următorii locuitori din Sasca Montană: Bernhofer Anton - 4 fl, Leithner Anton -2 fl, Schmidt Anton 1.36 fl, Hofmann Johann - 1,12 fl, Eckmüler Francisc - 1,12 fl, Kummer Josef – 1,12 fl, Dr.med. Polinger Philip - 1,12 fl, Ientner Johann – 0.48 fl, Theler Francisc – 0,48 fl, Societatea minieră din Sasca – 80 fl. Săscanii participă cu fonduri bănești și la repararea acoperișului teatrului din anul 1831, prin următorii contribuânți: Bernhofer Anton – 0,60 fl, Fekete Michael - 0,50 fl, Franz Karl-0,20 fl, Gyergyeli Josef – 0,24 fl.

În anul 1846 „Asociația minerilor din Sasca”(germ. Szaszkaer Bergknappschaft) ridică pe dealul Calvaria Mică, un promontoriu aflat deasupra bisericii catolice, un monument numit de localnici „Crucea Minerilor”(de vizitat !!, după un urcuș de 15-20 minute, din spatele bisericii catolice). Acesta are o înălțime de 4 m, este turnat din fontă și ornamentat cu motive gotice și însemne minerești, purtând inscripția: „Gewidmet durch die Szaszkaer Bergknappschaft im Jahre 1846 ” [Ridicat (închinat) de Asociația Minerilor din Sasca în anul 1846]. Monumentul mai dăinuie și astăzi, în pâlcul de pini seculari. Pe vremuri, la sărbătoarea Paștelui, la Vinerea Neagră sau la Sf. Barbara (un tablou vechi al acesteia se gasește în biserica catolică din Sasca), ocrotitoarea minerilor, oamenii urcau la cruce, puneau flori și se rugau întru memoria celor dispăruți și pentru ocrotirea celor ce trudeau în adâncurile pământului.

În vederea valorificării concentrațiilor de minereu cu conținut bogat în fier, din subsolul perimetrului minier Sasca, în anul 1847 inginerul *Ciril Marquard începe construirea unei topitorii de fier, denumită „Nerathaler Eisenwerk ”(germ. Uzina de Fier Valea Nerei), societate pe acțiuni situată pe malul drept al Nerei, la cca 200 m în amonte de pod, în locul actualului canton silvic. Lucrările au fost însă sistate, din cauza tulburărilor create de revoluția, care izbucnise la începutul anului 1848 și care aveau să cuprindă în scurt timp, întreg imperiul.*

Perioada 1848 – 1919

Treptat, activitatea economică întreruptă de revoluția din 1848 se normalizează, iar obiectivele începute înainte de 1848 sunt reluate și terminate. În această situație s-au aflat *linia ferată Oravița – Baziaș inaugurată în 1854 și Uzina de Fier Valea Nerei din Sasca, finalizată în 1850, la care lucrau, în anul 1858, un număr de 300 de muncitori, mineri și metalurgiști.*

Calea ferată Oravița – Iam – Baziaș este inaugurată la data de 30 aug.1854 pentru transportul de marfă, iar pentru persoane la 1 noe. 1856. *Porțiunea Oravița-Anina, cale ferată de munte a cărei execuție a pus probleme deosebite constructorilor, a fost dată în folosință la 30 aug. 1863 pentru marfă și la 4 apr.1869 pentru călători.* Propunerea construirii unei rețele feroviare în Banatul Montan, care să facă legătura între localitățile miniere bănățene (Anina, Oravița și Sasca Montană), cu Viena, a fost pusă încă din 1829, când la discuțiile ce s-au purtat pentru realizarea acestui proiect, au luat parte și Antoniu Bernhoffer, Johann Hoffmann și Francisc Thaler, ca delegați din partea administrației din Sasca Montană. În 1837, cu aprobarea împăratului Ferdinand (1835-1848), se constituie o echipă aflată sub conducerea ing. geolog Anton von Maderspach, care avea să stabilească traseul viitoarei căi ferate, echipă din care făcea parte și L.Widtkamp din Sasca Montană. *Ulterior s-a renunțat la varianta Sasca Montană, considerându-se că transportul se putea face peste muntele Sf.Gheorghe, prin refacerea drumului deja existent.*

În 1863 societatea maghiară MAV începe construcția drumului Sasca-Stinăpări, peste muntele Sf.Gheorghe, pentru a scurta și ușura circulația spre Moldova Nouă. Până la această, dată legătura cu Moldova Nouă și Valea Almăjului se făcea pe vechiul drum, considerat roman, existent pe valea Camenița, care era însă deosebit de anevoios. La început, cei care circulau pe noul drum erau nevoiți să plătească o taxă, dar după cca zece ani, când drumul a intrat în proprietatea statului, s-a renunțat la plată.

În perioada 1850–1855 Sasca a fost reședință de plasă, după care, la insistențele și interesele grofului Bisinger, centrul de plasă s-a mutat la Iam, unde acesta își avea moșia.

Biserica ortodoxă, arsă în 1832, este refăcută și pictată la 1851-1852 de către apreciatul pictor orăvițan, Dimitre Turcu. La recensământul din 1855 populația *Oficiului Minier Sasca Montană, împreună cu Sasca Română, număra 3676 locuitori, iar numai Sasca Montană, 2605 locuitori.*

Mijlocul sec. al XIX-lea, găsește statul austriac într-o gravă criză financiară datorată rămânerii în urmă a economiei, grevată încă de moșteniri feudale și făcând mari eforturi pentru a-și păstra poziția de mare putere în plan european. În această situație, după ce din anul 1850 minele și instalațiile din Banat revin din nou statului austriac, acesta este constrâns să le vândă, în 1854, unui consorțiu bancar franco-austriac, alcătuit de Societatea „Credit imobiliar” din Paris, avându-i ca acționari principali pe bancherii Raffael Galliera, baron George Sina, baron Daniel Eskeles și frații Emile și Isaac Pereire. Aceștia *înființează la 12 ian.1855* „Societatea austriacă privilegiată de stat a căilor ferate regalo-imperiale” („Kaiserliche und Königliche privilegierte Österreichische Staats-Eisenbahn-Gesellschaft”) pe scurt, StEG, care preia de la statul austriac, minele și instalațiile metalurgice, pădurile și terenurile agricole, făcând investiții substanțiale în rețehnologizare și cercetări în vederea descoperirii de noi filoane de miniere.

În 1867 împăratul Franz Josef este încoronat și ca rege al Ungariei, înfăptuindu-se în acest fel dualismul austro ungar; acum este alipită și Transilvania Ungariei. Banatul, denumit Ungaria de Sud, a fost anexat încă din 1860 Ungariei, păstrând însă administrație austriacă. Granița militară, înființată încă din 1751 de către Maria Theresia, a rămas sub control austriac până în 1872, când a fost desființată în baza decretului din 8 iunie 1871.

Banatul Montan este prezent la marea expoziție mondială din anul 1873 de la Viena, unde participă cu un pavilion propriu expunând produse agricole și industriale, printre care și prima locomotivă produsă la Reșița în 1872. Alături de StEG, sunt prezentate produse și din alte localități montanice, cum sunt: Reșița, Anina, Steierdorf, Oravița, Ciclova, Sasca, Moldova, Bocșa, Dognecea.

Prin unirea în anul 1881 a vechiului comitat Caraș, cu nou formatul comitat Severin, aflat în teritoriul confiniului militar Valaho – Iliric, ia naștere comitatul Caraș–Severin cu capitala la Lugoj. Fostul district Ilidia este împărțit în două plase, plasa Oravița și plasa Iam, ultima având judecătoria la Sasca. În *același an, Sasca Montană număra 2812 locuitori*.

Scăderea cererii de cupru pe piață, ca și alți factori, fac ca încă din 1868, StEG să-și diminueze activitatea la minele de cupru și la instalațiile metalurgice de la Oravița, Sasca și Moldova Nouă, crescând în schimb cea din industria carboniferă și siderurgică, fapt care a cauzat declinul economic al zonei. Ca urmare, *oficiul minier Sasca este desființat la finele anului 1877, minele închizându-se treptat până în anul 1905*.

În primii ani de activitate a StEG asistența socială pentru cazuri de boală, accidente, invaliditate, pensionare, se făcea prin intermediul vechii asociații „Bruderlade” ai caror membrii plăteau fiecare o cotizație de 4 creițari la un florin din câștigul net. Pensia era proporțională cu anii lucrați, jumătate din suma era plătită de „Bruderlade”, iar cealaltă jumătate de angajator. Fiecare contribuabil avea dreptul la asistență medicală, concediu medical plătit și medicamente gratuite, nu însă și familia. Muncitorii permanenți ai StEG aveau o serie de facilități în cece privește obținerea unei locuințe, a lemnului de foc, a cerealelor și materialelor de construcție pentru casă.

Din necesitatea unei instituții financiare de creditare și depozite bancare, în 1895 la Sasca se înființează o bancă populară pe acțiuni și tot în această perioadă apar primele societăți culturale și coruri bisericești. La recensământul din anul 1890, localitatea avea o populație de 2720 locuitori, din care 1976 români, 608 germani, 136 alte naționalități și aparținea de plasa Iam din districtul Biserica Albă.

Bătrânii mai spuneau că *Sasca era „vestită în bani”*, deoarece *aici se băteau monede în perioada stăpânirii austriece*. Așa numitele „bănării” funcționau pe lângă cele trei topitorii existente, chiar specificau și valoarea acestora, ca fiind de 3, 4, 5 și 7 creițari din aramă, produse la „bănăria” de pe lângă topitoria Karl amplasată pe Maier. Monede de argint de 1 și 5 coroane erau bătute la Firiz, iar monede din aur de 10, 20, 25 și 50 de coroane, la monetăria de lângă topitoria Maximilian, din apropierea bisericii catolice.

În 1916 moare împăratul Franz Josef, tronul Austriei revenindu-i lui Carol I-ul (Carol al IV-lea ca rege al Ungariei). România, până atunci neutră, intră în război alături de țările Antantei, astfel că românii bănățeni și ardeleni sunt puși în situația de-a se lupta cu românii din Țara Românească. La finele anului 1918 războiul i-a sfârșit prin înfrângerea țărilor Puterilor Centrale; abdicarea împ. Carol I-ul marchează destrămarea Imperiului Austro-Ungar. Săscanii, participanți la război, se întorc la casele lor, însă cinezeci dintre ei își găsesc sfârșitul pe câmpurile de luptă. Mulți însă, au fost luați prizonieri de ruși și vor petrece încă ani grei în îndepărtata și înghețata Siberie.

Dornică să-și asigure avantaje teritoriale și fără să mai aștepte decizia puterilor învingătoare, *Serbia ocupă, în luna noiembrie 1918, Banatul*. În aceeași lună vine aici și o unitate de militari francezi, cu misiunea de-a menține ordinea până la hotărârea conferinței de pace. Aceștia îi obligă pe sârbi să se retragă în spatele unei linii de demarcație; *ambele trupe părăsesc Banatul în iulie 1919*, ca urmare a hotărârii marilor puteri.

Sasca în perioada 1919 – 1945

Tratatul de pace de la Trianon (Paris) din 4 iunie 1920 consfințește victoria țărilor Antantei asupra Puterilor Centrale, stabilind totodată și revizuirea vechilor granițe, în urma căreia România primește Transilvania și două treimi din Banat, cu zona montanică în întregime.

Teritoriul pe care se aflau proprietățile StEG, intrat acum în componența statului român, a constituit obiectul tratativelor duse între cele două părți. La 8 iunie 1920 guvernul Averescu semnează decizia de înființare a noii societăți, cu capital St.E.G și românesc, în valoare de 125 milioane lei. Noua societate denumită „Uzinele de Fier și Domenii Reșița”, pe scurt „UDR”, l-a avut ca prim președinte pe prințul Barbu Știrbei și *a devenit, în perioada interbelică, cea mai puternică societate românească*. UDR a reprezentat pentru România începutul industriei grele, de aici plecând specialiști și utilaje, care au creat noi obiective și centre industriale. *La Sasca, UDR a devenit proprietara minelor de cupru închise, a pădurilor și clădirilor care au aparținut până atunci StEG*.

În „Dicționarul Transilvaniei, Banatului și a celorlalte ținuturi alipite României” apărut la Cluj în 1921, Sasca Montană este amintită cu o populație de 1869 locuitori, dintre care, 1620 români, 246 germani, 3 maghiari, având 743 de case și o suprafață de teren de 15616 jugăre. Așa cum a promis în zilele grele ale războiului, regele Ferdinand semnează la 30 iulie 1921 legea de reformă agrară, mult așteptată de țărani.

În primele decenii ale sec. XX mulți bănățeni emigrează în America, unii dintre ei s-au întors acasă, iar cu banii câștigați și-au deschis pravălii, birturi, ori au cumpărat pământ și utilaje, devenind astfel, gospodari de frunte în satul lor.

În Sasca, imediat după război, iluminarea localității pe timp de noapte era făcută cu felinare cu petrol, de care se ocupa un om plătit de primărie. Acesta venea seara cu o scară și un bidon de petrol, curăța lămpile, pune combustibilul și le aprindea – ardeau până la terminarea petrolului. Primăria mai avea angajați, doi paznici de zi și de noapte, care făceau și anunțurile cu toba prin sat și un hornar; tot de primărie aparținea și echipa de pompieri voluntari.

Declinul localității pricinuit de închiderea minelor și de războiul mondial, a fost oprit într-o oarecare măsură, prin reînființarea plasei Sasca la 5 sept.1933. Acest fapt a avut ca urmare apariția de noi instituții publice, administrative, juridice și financiare; aflutul de vizitatori crescut a avut ca efect sporirea activităților meșteșugărești și comerciale.

În componența plasei Sasca intrau următoarele 19 comune, majoritatea situate în apropiere: Sasca Montană, Sasca Română, Potoc, Bogodintși, Slatina Nera, Socolari, Ilidia, Cărbunari, Stinăpări, Naidăș, Macoviște, Nicolintși, Petrilova, Ciuchici, Lescovița, dar și câteva mai îndepărtate, cum erau: Berliște, Rusova Veche, Rusova Noua și Milcoveni .

Cartierul Vârâți figura ca așezare separată de Sasca Montană, posibil să fi fost un cătun, care ulterior, când Sasca s-a extins, să fi fost înglobat acesteia. Ca urmare, în jurul anului 1850, s-ar fi recurs la o nouă numerotare a caselor, existentă și în prezent, la care numerele încep din Vârâți și *se continuă spre "Oraș", cum era denumită partea locuită de germani*. Dealtfel și componența socială era deosebită, Vârâți-ul fiind locuit exclusiv de români, de meserie mineri, în general localnici cu venituri mai mici, iar Orașul, de comercianți, meseriași, intelectuali, în general familii cu venituri mai mari, printre care se mai găseau și familii modeste de mineri, germani și români.

Toponime și nume de străzi în Vârâți: La Cleaț, Ogașul Țiganului, Valea Seacă, Polac, La Sciubei (La Izvor), Capul Satului, Podul lui Bibescu, La Păulescu, urmau apoi, La Pod, La Biserică, Pe Maier, iar la mijlocul localității se găsea Firizul. De la Firiz în sus, urma Orașul, iar străduța care urca oblic versantul se numea Spânzurați și era locuită, în special, de români mineri.

Toponimele din Oraș purtau denumiri germane, cum ar fi: Mühlthal (Valea Morii, Șușara), Calvarienberg (Calvaria Mare, Crucea Otmanului), Reihespitz (Vf.Bogat, Vf.Ciucar), Sonnenthal (Valea Soarelui,Valea Sasca de la Oraș în jos), Kelm (Valea Ungurelu, mai în sus, spre dreapta, de cabana Șușara).

Străzile din această zonă purtau și ele nume germane ca: „Krengasse”(Ulița Hreanului), străduța de pe versantul stâng al văii până la drum, în continuare se numea „Friedhoffgasse, (Ulița Cimitirului), „Am Grab”(Pe Canal), străduța care urmărea canalul de apă, plecând de la intrarea din partea de sus a satului și până la biserica catolică, în continuare numindu-se „Obereweg”(Drumul de Sus). Străduța de lângă ocolul silvic era denumită „Cassinogasse”(Ulița Cazinoului), deoarece „Bürgercassino”-ul și-a avut sediul în casa vecină (casa Barberie de astăzi). Zona situată în spatele bisericii catolice se numea „Am Tuft”, casele de acolo fiind construite pe un fundament de tuf calcaros, iar partea de deal, dintre biserca catolică și intrarea în sat, purta denumirea de „Zinn”sau „Zinnberg”, datorită unor mine de zinc situate cândva în acea porțiune.

Sasca anilor interbelici ne apare ca un orașel în care viața pulsa din plin, fiind centru administrativ, meșteșugăresc, comercial și turistic, având o mulțime de ateliere, prăvălii,

magazine, birturi, restaurante și hoteluri, înșirate dealungul străzii principale, de la podul peste Nera și până la capătul de sus al localității.

Din relatările celor vârstnici, apelând și la ajutorul ilustratelor și fotografiilor de epocă, încercăm să reconstituim și să enumerăm locurile unde acestea au fost situate și pe proprietarii lor: *Magazine comerciale:* prăvălii - 17, brutării - 5, măcelării - 5, sifonării și limonade - 3, articole de pielărie și încălțăminte - 1, haine, textile și parfumerie - 3, turtă dulce și lumânări - 1, articole fierărie (aizărie) - 2; *Ateliere:* pantofării (șuștărie) - 3, croitorii dame - 2, croitorii bărbați - 3, tîmplării - 4, dogării -1, tinichigerii - 5, dulgherii - 1, fierării, rotării, potcovării - 3, ateliere de pălării - 1, cojocării - 2, frizerii - 4, curelării - 1, monumente funerare - 2, fotografi - 2.

În localitate mai funcționau: țiglării și cărămidării - 2, vărării - 1, cariere de piatră -1, transporturi auto de persoane și marfă - 5, cărauși hipo - 2, medici -1, moașe -1, farmaciști - 1, *restaurante și birturi - 11, hoteluri - 3, cabane, vile pentru cazarea turiștilor - 2.* Sasca, ca reședință de comună și plasă, era sediul a numeroase instituții de stat, cum ar fi: primăria, școala, jandarmeria, poșta, *judecătoria, notariatul, percepția, pretura,* care aveau mulți angajați și unde veneau cu diverse treburi locuitori din comunele arondate.

Evenimente importante în viața localității o reprezentau târgurile anuale, stabilite la cele mai importante sărbători religioase din cele patru anotimpuri ale anului. Primul târg, care marca și venirea primăverii, avea loc la Sf. Gheorghe în luna aprilie, al doilea la Sânzie în luna iunie, al treilea la Sf. Maria în luna septembrie, iar al patrulea de Sf. Nicolae în luna decembrie.

Nicolae Iorga, eminent istoric și om politic, face în luna august 1939 o vizită în Banatul Montan, în cursul căreia vizitează și Sasca. La Sasca vizitează biserica ortodoxă unde stă de vorbă cu preotul Târba, face un popas la restaurantul Vânătorul a lui Petru Gheorghe, apoi pleacă mai departe spre Știnăpări și Cărbunari.

După anexarea Austriei în 1938, Germania ocupă în anul următor Polonia și Cehoslovacia; ca urmare, Anglia și Franța îi declară război, declanșându-se astfel cea de-a doua mare conflagrație mondială .

O parte a populației germane din Banatul Montan, amăgită de propaganda fascistă, ca și de victoriile de început ale armatei germane, aderă la organizația „Grupul etnic german”, de orientare național socialistă, făcând presiuni asupra celor care refuzau să li se alăture.

La Sasca, localitate cu o importantă minoritate germană, i-a ființat în 1938 o astfel de grupare profascistă, care și-a avut sediul în casa comerciantului Șt. Koch (nr.461), după care a fost mutat în casa tîmplarului Știrner (nr.541); „ortsleiteri”(conducători locali) au fost croitorul Pazner și pălărierul Peternell. Femeile din organizație se întâlneau hotelul Kokesch unde participau la diferite activități, printre care și la un curs de bună gospodină, unde învățau să prepare mâncăruri gustoase cu alimente economice.

În timpul celui de-al doilea război mondial, după trecerea României de partea Rusiei, numeroși transfugi germani s-au mutat încă din 1944 la rudele pe care le aveau în Germania sau Austria, însă mulți dintre ei au rămas în lagăre până în 1950. Nu se știe încă cu precizie câți germani au plecat atunci din Banatul Montan și nici câți au murit în acel exod.

Confruntări armate pe teritoriul localității Sasca au avut loc numai după ce armata română a întors armele împotriva foștilor aliați. În luna sept. 1944 o unitate germană în retragere trece prin Sasca în drum spre Bozovici, dar sunt obligați să se dea înapoi în fața unei

mari unități a armatei sovietice; au loc lupte, sus pe platoul Cărbunariilor și la Poieni, în decursul cărora sunt înregistrate pierderi, în special de partea germană. Se pare că proiectilele trase au avut ca țintă podul peste Nera, în intenția de - al distruge pentru a împiedeca armata germană să se retragă.

Nemții, în trecerea lor prin Sasca nu au prădat și nu au produs stricăciuni localnicilor, în schimb rușii, în noaptea de 3 spre 4 octombrie, au spart prăvăliile lui Lang și Gaiduschec, magazia U.D.R și au devastat restaurantele lui Craiovan și Kokesch, spărgând butoaiele cu băuturi; au intrat prin casele oamenilor jefuind și distrugând.

Perioada 1945 – 1990

Anii de următori celui de-al doilea război mondial au însemnat una din perioadele cele mai grele din istoria poporului român. Acordul încheiat la Yalta între cele trei mari puteri câștigătoare, face ca România să intre în zona de influență a Uniunii Sovietice și ca urmare, rușii, în scopul de-a instala aici un guvern comunist, întreprind o serie de măsuri abuzive, arestări, confiscări, deportări și asasinat politice.

Încă din toamna anului 1944 au fost confiscate, în baza Convenției de armistițiu, societățile cu capital german, urmând apoi, deportarea, în URSS, la muncă forțată a populației germane, femei între 17 și 30 de ani și bărbați între 18 - 45 de ani, învinuiți de-a fi colaborat cu armata germană.

La acțiunea desfășurată în zilele geroase ale lui ianuarie 1945, trupe rusești și românești au încercuit satele cu populație germană și au luat în captivitate pe cei de pe listele întocmite mai înainte de comuniști, în colaborare cu organele locale. Înghesuți în vagoane de marfă aceștia au luat calea Rusiei, de unde mulți nu s-au mai întors, fiind răpuși de foame, frig, boli și mizerie. La nivel de țară au fost deportați un număr de 35.590 bărbați și 32.748 femei. Din Sasca au fost ridicați, în noaptea de 15 spre 16 ianuarie, un număr de 24 persoane, femei și bărbați și duși la muncă grea în bazinul carbonifer Donbas din Ucraina .

Deși aliată cu URSS, României i se impune prin Tratatul de Pace, să plătească acesteia despăgubiri de război în valoare de 300 milioane de dolari. Despăgubirile trebuiau achitate, în special, prin produse alimentare, fapt ce a avut consecințe grave asupra populației, suferințe amplificate și de seceta din anii 1946-1947, care a cauzat o foamete fără precedent.

În urma schimbării administrative comuniste din 1950, Sasca pierde rangul de plasă, rămânând doar reședință de comună, ca urmare localitatea intră într-o nouă perioadă de regres .

O altă măsură represivă luată de autoritățile comuniste s-a petrecut în primăvara anului 1951, când la 18 iunie, de sărbătoarea Rusaliilor, zona vestică a Banatului, cuprinzând o suprafață de 25 km de la granița cu Jugoslavia, a fost izolată de forțe militare și de securitate. Satele au fost înconjurat de armată, iar pe străzi patrulau milițieni și securiști, nepermițând populației să iasă din case. Mii de familii fruntașe din satele bănățene au fost urcate atunci în vagoane de marfă și duse în Câmpia Bărăganului, unde au fost lăsate sub cerul liber, cu puținele lucruri pe care au reușit să le ia în grabă. Acolo, la început și-au făcut bordeie în pământ pentru a locui, apoi le-au fost date câte două uși și două ferestre, iar ei și-au făcut cărămizi din lut nears cu care și-au ridicat mici case. Din 172 de localități ale

jud. Timiș, Caraș Severin și Mehedinți au fost dizlocate 40.320 de persoane și așezate cu domiciliu forțat în jud. Ialomița și Galați. Motivul acestui act ar fi fost, asigurarea securității graniței amenințată de anumite categorii de oameni, chiaburi, cârciumari, comercianți, foști deținuți politici, refugiați din Basarabia și Bucovina, conducători ai grupului etnic german. Din Sasca au fost ridicați, în acea zi de Rusalii, șapte familii, totalizând 17 persoane. Ulterior, după confiscare, *hotelul Craiovan* a devenit în anii următori internat al școlii și grădiniță de copii, apoi lăsat să se degradeze treptat, până la ruinare.

Minele din Sasca continuau încă să rămână închise, iar săscanii, să lucreze la uzinele siderurgice din Reșița și la minele din Anina.

În prejma anului 1950 în *clădirea hotelului Kokesch* (ruinele se găsesc în mijlocul satului), după decesul proprietarului, se înființează un cămin cultural căruia i s-a dat numele de „30 Decembrie”. Acesta avea o bibliotecă și sală de spectacole cu cinematograf, al cărui aparat de proiecție a fost adus în 1948. Căminul cultural a funcționat aici până prin anii 1970, după care este mutat în clădirea *fostului restaurant Rogovan* (vis a vis de actuala grădină de vară).

Un fapt pozitiv pentru comunitate a constituit-o reluarea în anii 1950 a cercetărilor geologice, prospecțiuni și explorări, care au avut un efect benefic asupra vieții sociale și economice a localității, creându-se în acest fel numeroase oportunități și locuri de muncă.

În anii următori activitatea minieră se intensifică prin intrarea în exploatare, în a doua jumătate a anului 1973, a părții superioare a zăcămintului cuprifera din sectorul Sasca Știnăpări (anul reînțeleperii exploatării minereurilor de la Sasca, de către statul comunist). Pentru muncitorii de la mine se construiesc în zona Firiz, câteva blocuri și se întocmește un plan de sistematizare al localității (inclusiv introducerea apei potabile în sat).

Tehnologia învechită, lipsa unei productivități adecvate și indisciplina la locul de muncă, au avut ca efect închiderea multor unități miniere. Un exemplu de ineficiență susținută și de stat, a constituit-o subvenționarea masivă a minieritului, măsură ce încuraja și perpetua această situație. O dovadă în acest sens este faptul că la exploatarea minieră Sasca se cheltuiau șapte mii de lei pentru o mie de lei producție (informații de la d-l Victor Tăutu), motiv care a dus la închiderea minei la 1 aug. 1998.

La ora actuală, comuna încearcă să se orienteze spre dezvoltarea turistică regională (încercând să copieze activitatea turistică din anii interbelici), având în vedere că dispune de un peisaj de o frumusețe unică, fiind poartă de intrare în Parcului Național Cheile Nerei Beușnița și la mică distanță de Cheile Șușarei, lacul Ochiul Beiului, Cascadele Beușniței, Lacul Dracului și de sălbaticile Chei ale Nerei.